

*Оксана Володимирівна Щербанюк,
в. о. завідувача кафедри правосуддя
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича,
доктор юридичних наук, доцент*

СУДОВЕ ПРАВО: ПОШУК КОНЦЕПЦІЇ

Судова влада, будучи гілкою державної влади, виконує державну функцію — функцію захисту прав і свобод особи. Виокремлення судового захисту в самостійну функцію держави обумовлено об'єктивними потребами суспільного розвитку. Судова влада — це політичний і правовий феномен, що утворився на базі поділу державної влади на три гілки. У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. термін «судова влада» отримав офіційне визнання [1], зокрема в розділі III визначалося, що «державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову».

Судова влада повинна бути найважливішою стороною втілення народовладдя, забезпечувати відповідні форми та методи організації повновладдя народу в специфічній сфері його здійснення. При цьому основною конституційною функцією судової влади, її призначенням є захист права. Взяття державою на себе обов'язку визнавати, дотримуватися і захищати права і свободи людини та громадянина передбачає турботу про створення такої розвиненої системи гарантій, яка була б реально здатна її реалізувати. А якщо врахувати, що судовий захист здійснюється в усіх формах судочинства, то він постає як комплексний міжгалузевий інститут права, тобто як сукупність взаємопов'язаних юридичних норм (інститутів), що містяться у різних галузях права, які регулюють однорідну групу суспільних відносин.

Теоретичною основою досліджуваного питання є праці таких відомих учених, як Н. Колоколова, Р. Куйбіда, Л. Москвич, В. Назаров, В. Нор, А. Селіванов [2], А. Гуськова, Н. Муратова [3], В. Сердюк та ін. Як справедливо зазначає С. Прилуцький, «проблеми, пов'язані з організаційною та процесуальною єдністю судової влади сьогодні стали одним із наріжних каменів вітчизняної судової системи. Невизначеність співвідношення самостійності, незалежності та єдності судової влади призвела до дисбалансу судової системи» [4, с. 343].

У руслі забезпечення судового захисту повинна діяти єдина функція судової влади, яка реалізується за допомогою кримінального, цивільного, адміністративного та конституційного судочинства, оскільки порушення прав і свобод людини та громадянина передбачає однакові правові засоби захисту, незалежно від характеру і виду порушень. Тому судове право постає як складна, комплексна галузь права.

Постановка питання про місце, роль та сутність теорії судової влади в загальній системі правової науки вимагає дослідження становлення концепції судового права та аналіз у його категоріально-понятійного апарату.

Концепція судового права виникла ще в дореволюційний період. Так, І. Фойницький відзначав тісний зв'язок кримінального судочинства з цивільним і адміністративним процесом. Питаннями судового права займалися видатні вчені радянського періоду. Зокрема, в 1927 р. була опублікована праця М. Полянського «Нариси загальної теорії кримінального процесу», в якій аналізувалася думка вченого про судове право. Пізніше, в 1949 р. вийшла у світ монографія М. Шифмана «Прокурор в кримінальному процесі (стадія судового розгляду)», в якій автор пропонував розробити концепцію судового права. У 1956 р. ми знову зустрічаємося з думками про судове право і в працях А. Рівліна. У 1983 р. виходить монографія М. Полянського, М. Строговича, В. Савицького й А. Мельникова «Проблеми судового права» [5], в якій автори сформулювали й обґрунтували ідею комплексної галузі права. Це говорить про те, що наукова думка послідовно зверталася до ідеї створення судового права. Але не тільки вчені — представники науки кримінального процесу

займалися проблемою судового права, а й вчені — представники науки цивільного процесу, зокрема, Е. Мурадян, І. Решетникова. Широке розуміння цивільного процесу було запропоновано Н. Зейдером у середині 60-х років XX ст. як обґрунтування «судового права», що підтверджує тезу про подвійне розуміння самої судової влади.

На думку Е. Мурадян, «судове право — поняття, яке об'єднує всі види судових процесів, яке символізує єдність засад процесів цивільного, арбітражного, адміністративного, конституційного та кримінального... Під судовим правом також розуміють принципи судового процесу, єдині для всіх галузей. Інакше кажучи, судове право — феномен, який символізує єдність та спільність основоположних правил, які визначають утворення, статус судів, мету, методи та алгоритми їх діяльності зі здійснення правосуддя» [6, с. 3]. На думку вченої, існує об'єктивна необхідність прийняти єдиний кодифікаційний акт, в якому закріпити основні засади судового законодавства, які містяться у галузевих процесуальних кодексах.

Питання про формування судового права розглядали українські вчені-конституціоналісти, зокрема, Ю. Баулін, А. Селіванов, В. Сердюк, А. Стрижак та ін. Зокрема, А. Селіванов вважає, що доктринальний підхід до визначення нових принципів у системі правосуддя дає змогу продовжувати концептуальну модель судової реформи. Зокрема, на його думку, «новелізація принципів правосуддя передбачає доктринальне формування нового мислення з позицій концепції судового права як науки й навчальної дисципліни. До нових принципів правосуддя, на наш погляд, слід віднести такі: обов'язкове дотримання територіальної завершеності в розгляді судових справ з визначенням вичерпної предметної підсудності; застосування в усіх справах судового розгляду (крім конституційних і кримінальних) скорочених процедур за принципом судового самообмеження; досудовий розгляд переговорного залагодження спорів, включаючи умови встановлення відповідальності (з визначенням вини) в адміністративних і кримінальних правопорушеннях (це стосується вирішення в такий спосіб господарських спорів, коли суддя може виступати в досудовому розв'язанні економічних спорів як особа, котрій цілком довіряють обидві сторони та треті залучені особи); застосування судової визначеності (реальної перспективи) щодо забезпечення виконання правосудних рішень способами їх виконання, вказаними в судових рішеннях; суддівська доброчинність, яка означає позбавлення суддів права самостійно вирішувати в процесі заявлені їм відводи, оскільки на всіх рівнях судової системи це право має бути закріплено лише за головами судів. Потрібно законом надати головам судів право процесуального контролю над проходженням у судах справ, при цьому вирішальне значення в оцінках правомірності дій суддів мають відігравати строки розгляду справ і скарг учасників процесу. До цього повинні бути залучені й органи прокуратури (у змінах до законів слід передбачити право прокурорського реагування на порушення принципу доступного правосуддя); професійна суддівська бездоганність (самообмеження суддів як ідеологічна аксіома професійного статусу), оскільки цей вид державної служби пов'язаний із суспільною довірою до судової влади; безперервність судового процесу й право судді розпочинати ведення нової справи, коли завершено провадження попередньої. Важливо в законах доктринально змінити регулюючий механізм стадій судочинства, надавши судді повноваження реалізувати власну правосуб'єктність як єдино обумовленого суб'єкта здійснення правосуддя; встановлення процесуальної активності прокурора, що означає надання йому нових повноважень представляти функцію держави — реагування на кожне процесуальне порушення законності з боку суддів, оскільки конституційно закріплена функція представництва інтересів держави та громадянина нині фактично паралізована; розширення повноважень судів усіх рівнів щодо застосування конституційного нормоконтролю з метою виявлення порушень конституційних принципів у сфері публічно-правових відносин» [2].

Деякі вчені заперечують виокремлення судового права як самостійної галузі, зокрема, В. Скитович, який критикує концепцію судового права. На його думку, «ні доктринальні погляди, ні законотворча практика останніх років не дають серйозних підстав для висновку про наявність нової галузі, яка б об'єднувала існуючі види судових проваджень. Прихильники судового права на всіх етапах розвитку цієї ідеї вчиняють одну й ту саму методологічну помилку — відривають судовий процес від його матеріально-правової підстави і, керуючись однією тільки зовнішньою подібністю різних процесуальних інститутів, надають їм такий зміст, якого вони не можуть мати по суті» [7, с. 7].

Характерними рисами судового права, на думку А. Гуськової та Н. Муратової, є: високий ступінь порівняно з іншими формами правозахисту містить у собі судовий захист; виключне право суду здійснювати правосуддя; обов'язковість судових актів і неприпустимість їх перегляду іншими гілками влади; наявність судового контролю, який поширюється на акти інших гілок влади; здатність суду найкращим способом надати загальнодоступні судові послуги, спрощуючи і прискорюючи судовий розгляд.

Судова влада саме і була створена виключно для надійного захисту прав, свобод людини і громадянина. Основним гарантом цього є не який-небудь інший орган, а винятково лише суд. Доступ до правосуддя є гарантом захисту прав і свобод особистості. Не випадково в Рекомендації № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 р., підтвердженої на нараді міністрів юстиції країн Європи 11 і 12 червня 1996 р., йдеться про необхідність «спростити, прискорити і здешевити судовий розгляд», частіше вдаватися до примирливих процедур тощо.

У сучасних умовах концепція судового права передбачає створення не тільки науки судового права, а й комплексної галузі права на основі уніфікації положень, які об'єднують питання судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Судове право не повинно поглинати або замінювати процесуальні галузі, воно має функціонувати за повного розвитку всіх процесуальних галузей права. Проблема забезпечення прав учасників процесу завжди була і є вельми актуальною. Враховуючи, що вирішальну роль у справі захисту прав і свобод людини та громадянина належить правосуддю, захищеність особи безпосередньо залежить від рівня законності, демократичності, гуманності правил здійснення правосуддя, а також ступеня їх втілення у правозастосовну практику. Враховуючи, що існування судового права також залежить від наявності зв'язків, загальних і специфічних особливостей процесуальних галузей права, ми вважаємо, що сьогодні створюються найсприятливіші передумови для інтегрованого дослідження проблем правосуддя в усіх аспектах такої галузі державної діяльності, якою є судова влада.

Тому концепція судового права призначена для того, щоб зміцнювати судову владу, яка, володіючи суттєвими властивостями державної влади, покликана забезпечувати функцію судового захисту. Зрозуміло, що право на існування самостійної теорії судової влади визначить час, але ми виходимо з того, що питання форми реалізації судової влади вирішуються галузевими процесуальними науками, а питання становлення, розвитку, зміцнення судової влади можуть досліджуватися і розвиватися у межах теорії судового права.

Безумовно, теорія судової влади не повинна обмежуватися проблемами, формами її реалізації. Зміст судової влади багатогранний, структурно ускладнений міждисциплінарними зв'язками, а в окремих своїх аспектах виходить за межі правової науки [8, с. 426].

Відповідно до ч. 3 ст. 124 Конституції України судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Здійснюючи судову владу шляхом конституційного судочинства, вони розглядають низку категорій справ за спорами у публічно-правовій сфері, зокрема, про перевірку конституційності нормативно-правових актів. Тому конституційний судовий контроль неможливо виключати зі сфери правосуддя.

У науковій літературі поняттю «правосуддя» іноді надається надзвичайно широке значення, коли до нього відносять не тільки судочинство, яке здійснюється у певній процесуальній формі, а й судоустрій. При цьому в судочинство як компонент правосуддя включають також позасудові та досудові форми врегулювання спорів, а в судову систему — всі органи (інші структури), які створені для захисту порушених прав і законних інтересів. У зв'язку з цим в науковій літературі вживаються такі терміни, як «економічне правосуддя», «відновне правосуддя», «посвідчувальне правосуддя», «альтернативне правосуддя», «громадське правосуддя», «третейське правосуддя», «превентивне правосуддя». На нашу думку, правосуддя як форма здійснення судової влади є завжди діяльністю. Носієм судової влади як різновиду державної влади є тільки державні суди, визначені Конституцією та законами України. Жодні інші органи не можуть наділятися функціями зі здійснення судової влади, відповідно, не можуть претендувати і на роль органів правосуддя, а їх діяльність не є судочинством. Забезпечують захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб із безспірних питань нотаріат, реєстраційні органи, але діяльність із вирішення всіма названими органами правових питань не є здійсненням правосуддя.

Слід звернути увагу на те, що Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) при інтерпретації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) виходить з того, що суд може і не належати до державних структур, таким є будь-який орган із захисту прав, якщо він незалежний від виконавчої влади та сторін, неупереджений, створений на підставі закону, має достатньо тривалий строк повноважень (мандат), діє з дотриманням процедури, яка забезпечує законність і за результатами розгляду постановляє акт примусового характеру.

ЄСПЛ вважає, що враховуючи принципи, закріплені в його прецедентній практиці, і його автономне тлумачення терміна «суд», вжитого в ч. 1 ст. 6 Конвенції, інші органи також можуть підпадати під означення поняття «суд», незалежно від їх класифікації в національному законодавстві. Крім того, він зауважує, що «суд» за змістом ст. 6 Конвенції — це суд у значенні ст. 2 «Право на оскарження в кримінальних справах» Протоколу № 7 до Конвенції [8]. У справі «*Didier v. France*» за цією ознакою визнав «судом» Комісію з фінансових ринків, вважаючи, що особі було забезпечене право на оскарження у кримінальній справі [9, с. 33].

Але українська судова система побудована інакше, в ній захист прав за допомогою правосуддя здійснює лише суд як орган судової влади. Така роль суду передбачає і судовий контроль за діяльністю інших юрисдикційних органів.

Інтеграція України до Європейського Союзу свідчить про визнання і дотримання принципу верховенства права, що спонукає переоцінити роль судової влади та дає підстави для формування судового права. Підтвердженням цього є те, що крім традиційних функцій цивільного та кримінального правосуддя у судову юрисдикцію включені й інші повноваження, зокрема, контроль за верховенством Конституції України та вилучення із чинного законодавства неконституційних актів, а також за законністю дій органів та посадових осіб органів державної влади. Тобто судова влада стає інструментом захисту тих правових цінностей, на яких побудована система відносин між державою і суспільством. Оскільки судовий захист здійснюється в усіх формах судочинства, він цілком може претендувати на визнання у ролі міжгалузевого інституту права, тобто сукупності взаємопов'язаних норм, інститутів, що містяться у різних галузях права і регулюють виключно однорідну групу суспільних відносин у сфері судочинства. Судове право є однією із складових публічного права, де основним і обов'язковим його суб'єктом є судова влада. Існування судового права повністю пов'язано з наявністю зв'язків і суттєвих властивостей між конституційним, цивільним, господарським, адміністративним і кримінальним процесами. До них можна віднести насамперед зближення предмета правового регулювання. У цьому випадку критерієм об'єднання галузей права є така ознака, як безпосередня діяльність суду, тобто правосуддя. У порядку конституційного, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу здійснюється одна й та сама державна діяльність. І це зближує предмет правового регулювання. Тут завжди присутній суд і сторони, що виступають у ролі суб'єктів процесуальних відносин, а вся діяльність суду зумовлена його призначенням — вирішити правовий конфлікт, спір між сторонами і, відповідно, винести рішення, що забезпечує захист прав і законних інтересів сторін.

Список використаних джерел

1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 31. — Ст. 429.
2. Селіванов А. О. Судове право: нова галузь права чи теоретична думка? / А. О. Селіванов // Вісник Верховного Суду України, 2008. — № 6. — С. 6–9.
3. Гуськова А. П. Судебное право: история и современность судебной власти в сфере уголовного судопроизводства : моногр. / А. П. Гуськова, Н. Г. Муратова. — М. : Юрист, 2005. — 176 с.
4. Прилуцький С. В. Суд і прокуратура у механізмі державної влади / С. В. Прилуцький // Проблеми теорії конституційного права України / за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. — К. : Парламентське видавництво, 2013. — 606 с.
5. Проблемы судебного права / А. А. Мельников, Н. Н. Полянский, В. М. Савицкий, М. С. Строгович ; под ред. В. М. Савицкого. — М. : Наука, 1983. — 224 с.
6. Мурадян Э. М. Судебное право (в контексте трех процессуальных кодексов) : моногр. / Э. М. Мурадян. — М. : ТК Велби, Проспект, 2003. — 128 с.

7. Скитович В. В. Концепция судебного права: опыт критического переосмысления // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / В. В. Скитович ; под ред. Л. Ф. Леснической, М. А. Рожковой. — М. : Статут, 2008. — С. 5—25.
8. Протокол № 7 від 22 листопада 1984 р. до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. — 2006. — № 32. — Ст. 2375.
9. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : навч. посіб. / Л. М. Лобойко, О. А. Банчук. — К. : Ваіте, 2014. — 280 с.

Щербанюк О. В. Судове право: пошук концепції

Стаття присвячена судовому праву як складовій публічного права. Існування судового права пов'язується з наявністю зв'язків між конституційним, цивільним, господарським, адміністративним і кримінальним процесами.

Ключові слова: судова влада, судове право, правосуддя, суд, форми здійснення правосуддя.

Щербанюк О. В. Судебное право: поиск концепции

Статья посвящена судебному праву как составляющей публичного права. Существование судебного права связывается с наличием связей между конституционным, гражданским, хозяйственным, административным и уголовным процессами.

Ключевые слова: судебная власть, судебное право, правосудие, суд, формы осуществления правосудия.

Shcherbanyuk O. Judicial law: search concept

The article is devoted to the judiciary as a component of public law. The existence of legal rights associated with the presence of ties between the constitutional, civil, administrative and criminal proceedings.

Key words: the judiciary, the judiciary, justice, court forms of justice.

УДК 349.41:340.131

*Тетяна Олександрівна Коваленко,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, доцент*

ЦІННІСНО-НОРМАТИВНИЙ ФЕНОМЕН ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВОПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

Відповідно до ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю визнається людина, а утвердження і забезпечення її прав та свобод є головним обов'язком держави. Водночас основним національним багатством Основний Закон проголошує землю, яка перебуває під особливою охороною держави (ст. 14). Застосування вказаних конституційних приписів у сфері земельних відносин зобов'язує державу розробляти ефективні правові механізми гарантування земельних прав людини як найвищої соціальної цінності на землю та одночасно забезпечувати раціональне використання та охорону земель як основного національного багатства. Результатом дії вказаних механізмів є земельний правопорядок як ціннісно-нормативний феномен, адже саме через такі соціальні поняття, як «цінність» та «норма» виражається зв'язок суспільства, його інститутів та ідеалів, потреб і заборон із поведінкою конкретного суб'єкта земельних відносин.